

Het is te vroeg om te voorspellen waartoe de coronacrisis uiteindelijk zal leiden, vindt jurist en filosoof Marc Schuilenburg. Duidelijk is wel dat de crisis drie paradoxen accentueert: beweging versus stilstand, democratie en discriminatie, en mondiaal tegenover nationaal. In de versnelling van de ontwikkelingen achter die paradoxen ligt onze toekomst besloten.

Versnelling van wat we al zagen

REFLECTIE

TEKST Marc Schuilenburg
FOTO Robert Lagendijk

Eind 2019 had nog niemand van het coronavirus gehoord. Inmiddels weten we dat het virus de mens uitkiest om – net als in de film *Alien* van regisseur Ridley Scott uit 1979 – de wereld te koloniseren en op grote schaal dood en verderf te zaaien. Sinds de pandemie is losgebarsten, gaat de aandacht voornamelijk uit naar onze gezondheid. Dagelijks publiceren alle landen in de wereld paniekgrafieken over het virus en het aantal besmettingen en dodelijke slachtoffers. Tegelijk voltrekken zich andere crisissen, in de economie bijvoorbeeld. Zo heeft de pandemie enorme gevolgen voor de werkgelegenheid. Als schattingen zoals die van het CBS kloppen, dan is een recessie onafwendbaar omdat hele bedrijfssectoren zijn stilgevallen.

Verknoopt, maar niet solidair

De recessie raakt ook de rest van de wereld en roept vragen op over de solidariteit in de Europese Unie, bijvoorbeeld die van Nederland met de zuidelijke landen Italië en Spanje. Omdat onze veiligheid in het geding is, zijn wereldwijd verregaande maatregelen getroffen om de verspreiding van corona te

voorkomen, van het verzamelen van locatiedata via je telefoon tot het bestraffen van 'coronahoesten'. Hoewel de crisissen volledig verschillende terreinen beslaan, hebben ze meer gemeen dan je op het eerste gezicht zou denken. De coronacrisis drukt ons met onze neus op de verbondenheid van alles met iedereen. Misschien zijn we wel té verknoopt. Zo hebben de financiële effecten van de coronacrisis alles van doen met de manier waarop we onze economie hebben ingericht. De pandemie volgt de patronen van de internationale handel, het coronavirus lift mee op de lange ketens van het mondiale economische systeem, van globale handelsstromen

tot de verplaatsing van productieprocessen naar andere delen van de wereld om belasting en arbeidskosten te ontwijken. In de woorden van financieel geograaf Ewald Engelen: 'Zonder mondiale productieketens was deze lokale epidemie nooit een pandemie geworden.'

CORONAVIRUS MAAKT PARADOXEN SAMENLEVING ZICHTBAARDER

Coronavirus als keerpunt

Onder het mom 'never waste a good crisis' zijn we de afgelopen maanden bedolven onder een stortvloed van voorspellingen, scenario's en aansporingen hoe de wereld eruit zal zien ná de coronacrisis. Alles

moet op de schop. In plaats van alles bij het oude te laten, zou dit het moment zijn om radicale veranderingen door te voeren. Corona wordt hierbij voorgesteld als een onaangekondigde gebeurtenis die onze bestaande orde volledig doorbreekt. Het zou een natuurkracht zijn die de wereld op haar kop zet en een nieuw tijdperk inluidt. Wat onvoorspelbaar leek, kan nu opeens werkelijkheid worden.

Zo menen sommigen dat de coronacrash het keerpunt vormt voor de globaliseerde wereldeconomie. Corona als doodsklap voor het neoliberalisme. De Franse minister van Economie en Financiën Bruno Le Maire stelt dat 'het coronavirus een *game changer* is voor de globalisering'. Er zal een einde komen aan onze onbeperkte consumptie en ongebreidelde reislust. Kleinschaligheid wordt het nieuwe normaal.

Anderen stellen dat we ná de crisis in één klap duurzamer gaan leven. Corona als zegen voor het klimaat. Onder de coronacrisis gaat namelijk een ecologische ontwrichting schuil waarbij de crisis kansen biedt om zowel een einde te maken aan de macht van Big Oil als aan de intensieve veehouderij en vleesindustrie. Daarom moeten we nog meer middelen stoppen in de aanpak van het klimaatprobleem, meent transitiegoeroe Jan Rotmans. Eén onbedoeld milieu-effect van de pandemie is er al: de luchtkwaliteit is enorm toegenomen.

Weer anderen beweren stellig dat de coronacrisis leidt tot een surveillancestaat-nachtmerrie. Op de site van de Italiaanse uitgever *Quodlibet* schrijft de Italiaanse filosoof Giorgio Agamben dat de coronacrisis zal eindigen in een permanente uitzonderingstoestand omdat ze 'het ideale voorwendsel is om uitzonderlijke maatregelen te nemen'. Ook historicus Yuval Noah Harari was er als de kippen bij om te waarschuwen voor de totalitaire surveillancestaat waarin we zijn verworden tot een *homo transparentus*.

Drie zichtbare paradoxen

Mij lijkt het dat het veel te vroeg is om te voorspellen waar de coronacrisis toe zal leiden en welk type samenleving ná de pandemie tevoorschijn zal komen. In dat opzicht spreekt het citaat van de Chinese premier Zhou Enlai boekdelen. Tijdens het bezoek van de Amerikaanse president Nixon aan de Volksrepubliek China in 1972, werd Zhou gevraagd wat de impact was van de Franse Revolutie. 'Het is nog te vroeg om dat vast te stellen', antwoordde de Chinese leider. Wat we wel kunnen doen, is het virus gebruiken om een aantal ontwikkelingen in onze samenleving te bekijken, zelfs als de uitkomsten daarvan nog niet helemaal helder zijn. Op die manier krijgen we een breder begrip van de coronacrisis en de manier waarop ze nu doorwerkt in onze samenleving. Zo worden langzaam maar zeker drie paradoxen zichtbaar die in verband kunnen worden gebracht met het coronavirus en de manier waarop we onze samenleving hebben ingericht.

Paradox 1: Corona is democratisch én discrimineert

Corona is democratisch, ze maakt iedereen gelijk. Net als smog krijgt iedereen ermee te maken. We zitten allemaal in hetzelfde schuitje, rijk en arm. Zangeres Madonna beweert op haar sociale-media-kanalen dat het coronavirus de 'grote gelijkmaker' is. Hoewel de betekenis van Covid-19

Mij lijkt dat onze samenleving steeds meer lijkt op de wereld vóór corona

niets zegt over de ernst van de ziekte, maakt ze wel duidelijk dat het virus geen onderscheid maakt in afkomst, huidskleur of woonplaats.

Daarmee maakt de coronacrisis de notie van risicomaatschappij van de Duitse socioloog Ulrich Beck opnieuw relevant. Het gaat er hierbij niet om dat we risicovoller zijn gaan leven of dat de bedreigingen nu veel groter zijn dan in de middeleeuwen. We staan juist voor een nieuw soort problemen dat niet goed door de belangrijkste instituties van onze samenleving kan worden bestreden. Niemand kan zich bijvoorbeeld verzekeren tegen corona; sla de voorwaarden in je polis er maar op na.

Tegelijk is het te gemakkelijk om te stellen dat het virus corona klassenonafhankelijk zou zijn en iedereen er in gelijke mate last van heeft. Schijn bedriegt. Terwijl premier Mark Rutte aan alle mensen vraagt om 'hun eigen verantwoordelijkheid te nemen' door zoveel mogelijk thuis te blijven en afstand van elkaar te houden, wordt het verschil tussen rijk en arm steeds meer zichtbaar.

De pandemie, waarin *παν* (pan) *geheel* betekent en *δῆμος* (dêmos) *volk*, werkt namelijk ook asymmetrisch. Corona vergroot de ongelijkheid in de samenleving. Zo trekken de allerrijksten zich terug in ondergrondse bunkers en hamstereer beademingsapparaten voor het geval zij zelf ziek worden. Ondertussen zit de middenklasse veilig thuis en geeft hun kinderen les op de iPad. Daarentegen werken de laagstbetaalden (zorg, openbaar vervoer, afvalverwerking, kinderopvang) in de frontlinie om de maatschappij draaiende te houden.

Laten we ook niet vergeten dat 'social distancing' (*physical distancing* zou een betere term zijn) slechts een privilege is van de welgestelden op deze planeet. Voor mensen in dichtbevolkte en uitpuilende miljoenensteden als Lagos en Bombay is afstand houden en thuiswerken onmogelijk. In deze steden wonen de bewoners – de 99 procent – onder, op en naast elkaar in golfplaten huisjes met een of twee kamers.

En wat te denken van overvolle vluchtelingenkampen, zoals Moria op Lesbos, waar ruim 20.000 vluchtelingen in erbarmelijke hygiënische omstandigheden op een kluitje zitten? Volgens artsen en virologen is het een kwestie van tijd tot het virus uitbreekt onder de vluchtelingen. Maar het is onmogelijk om op deze afgesloten plekken aan 'social distancing' te doen. En thuisblijven? In welk huis?

De schaduwzijde van de pandemie toont zich ook dichter bij huis, in de daklozenopvang en gevangenissen. Zo is het onduidelijk hoeveel mensen in detentie besmet zijn met het coronavirus. Terwijl in andere landen gevangenen worden vrijgelaten om de verspreiding van het virus tegen te gaan, blijven de twee- en zes-persoonscellen in Nederlandse gevangenissen gevuld.

Aan wat Mike Davis in *Ecology of fear* (1998) ooit de

ecologische determinanten heeft genoemd van de sociale tweedeling in onze samenleving, waaronder inkomen, klasse en ras, kan zo een nieuwe factor worden toegevoegd: het coronavirus.

Paradox 2: De wereld staat stil én verandert razendsnel

Corona heeft de wereld tot stilstand gebracht. Van de wereldeconomie en de porno-industrie tot de sportwereld, in vrijwel alle landen is de bedrijvigheid grotendeels plat komen te liggen of draait ze op een lager pitje. Nog maar enkele maanden geleden zat ik in een stampvol Sparta-stadion naar een 5-1-overwinning op FC Emmen te kijken. Iets wat nu onvoorstelbaar is.

Seismologisch onderzoek toont dat de planeet letterlijk minder beweegt, wat anders alleen gebeurt tijdens kerst. Onderzoekers nemen een daling van het gebrom van de aarde waar als gevolg van het stopzetten van menselijke activiteiten. In schrill contrast hiermee staat de wereld van veiligheid. Naast een flinke daling van criminaliteit (woninginbraken, fietsendiefstallen) doordat mensen nu thuisblijven, is het ook duidelijk dat criminelen hun werkwijze razendsnel hebben aangepast aan de nieuwe omstandigheden. Criminaliteit volgt onze dagelijkse routines.

Zo proberen internetcriminelen persoonsgegevens te bemachtigen door massaal phishing-mails te sturen met daarin nepnieuws over het coronavirus. Doordat we meer thuiszitten, stijgt het aantal meldingen van huiselijk geweld en seksueel misbruik. Ook de vraag naar online kinderporno groeit. Daarnaast kun je in de cel belanden voor gedragingen die voor de coronacrisis als onbeschoft zouden worden gezien, zoals in iemands gezicht hoesten of spugen.

De wereld wordt kleiner en kleiner

Tegelijk zijn in een ijtempo digitale surveillancemiddelen in werking gesteld en allerlei fundamentele mensenrechten aan banden gelegd, waaronder het verbod op samenkomsten en het recht op vergaderen. Wat de ratel ooit was voor de bestrijding van de pest, is de smartphone voor het coronavirus. Zo kan aan de hand van de locatiegegevens van je smartphone worden gezien of personen samen scholen. Het nieuwe wapen in de strijd is een corona-app die waarschuwt als je in de buurt bent geweest van iemand die met het coronavirus besmet is geweest.

De coronasurveillance wordt gelegitimeerd vanuit een klassiek vijanddenken. De boodschap van de Franse president Macron was kraakhelder: zijn land is in 'staat van oorlog' met het coronavirus. Een waarschuwing is dan op haar plaats. De geschiedenis bewijst dat een tijdelijke oplossing niet zelden leidt tot een permanente situatie. Een goed voorbeeld hiervan was de Franse noodtoestand die twee jaar duurde, vijf keer werd verlengd,

en uiteindelijk eindigde in verruimde en aangescherpte antiterrorisme-wetgeving.

Paradox 3: Corona is mondiaal én de natiestaat is het centrum

De dreiging van corona is grenzeloos. Het virus houdt zich niet aan landsgrenzen, zelfs als die grenzen op slot gaan. Ook met de strengste grenscontroles komt het binnen. Er is daarom nauwelijks een duidelijker mondiale uitdaging te bedenken dan deze pandemie. De gezondheid van iedere aardbewoner hangt af van de gezondheid van andere bewoners.

Je kunt ook zeggen dat we onszelf moeten beschermen om anderen te beschermen, zelfs de personen die we nooit zullen aanraken, waardoor we weer beter in staat zijn om onszelf te beschermen. De logische veronderstelling hierbij is dat de coronacrisis gemeenschappelijk wordt aangepakt en dat mondiaal ingrijpende maatregelen worden genomen om het coronavirus tegen te gaan. Te beginnen door de Europese Unie.

Maar het tegenovergestelde is waar – de wereld wordt juist kleiner en kleiner. In plaats van samenwerking nemen landen eenzijdige acties en regelen zij hun eigen steun. Zo stelde de Amerikaanse president Donald Trump de Europese landen niet eens op de hoogte toen hij de grenzen sloot voor reizigers uit een groot deel van Europa.

In tijden van angst en onzekerheid geldt het 'elk-land-voorzichzelf'-adagium en is de staat weer in één klap de baas over onze samenleving. De sterke staat leidt ertoe dat het laatste restje democratie als sneeuw voor de zon verdwijnt. Zoals in Hongarije, waar het parlement is ontbonden. Het andere uiterste gebeurt in Wit-Rusland. Daar ontkent president Aleksandr Loekasjenko eenvoudigweg het bestaan van het virus. Iets wat zelfs de excentrieke Braziliaanse president Jair Bolsonaro, die het coronavirus in eerste instantie bestempelde als 'slechts een griepje', niet langer doet.

In het nieuwe 'coronationalisme' geeft de staat aan burgers het gevoel dat zij controle hebben over hun lot. Binnen de nationale staat menen we opnieuw geborgenheid te vinden, voelen we ons weer thuis, en groeit de behoefte om ons achter een sterke leider te scharen. Want waar is Frans Timmermans als je hem nodig hebt?

Wereld op zijn kop?

Kort en goed. In de afgelopen maanden zijn we getraakteerd op ontelbare visies op de postcorona-maatschappij, op vergezichten waarom corona grote verschuivingen en veranderingen in onze samenleving met zich mee gaat en moet brengen. Mij lijkt dat onze samenleving steeds meer lijkt op de wereld vóór corona. Je kunt ook zeggen dat de pandemie nog duidelijker laat zien wat er al gaande was en tragisch hetzelfde is gebeven. Als een röntgenfoto onthult de coronacrisis wat onze samenleving is geworden in jaren van groeiende inkomensongelijkheid, securitisering, en populistisch nationalisme. Net als het virus maken we alleen een versnelling mee van die ontwikkelingen.

Marc Schuilenburg is de auteur van *Hysterie*.

Een cultuurdiagnose (Boom Filosofie, 2019). Hij doceert aan de afdeling Strafrecht en Criminologie van de Vrije Universiteit Amsterdam.